

„EGYENRANGÚ MÁSSÁGOK” PETŐFINEK A CSÁRDA ROMJAI CÍMŰ VERSÉBEN ÉS A ZMAJ-FORDÍTÁSBAN

CSEH MÁRTA

Laikus olvasóként *A csárda romjai* című Petőfi-versben négy nagyobb egységet ismerhetünk föl: az Alföldet és a vele azonosított szabadságot fölmagasztaló első tizenhét sort; ezt a 18–48. sorokban az épületomladék láttán fölmerülő gondolatokat tartalmazó rész követi; a költő képzeletében megelevenedő csárdai világot a 49–66. sorok varázsolják eléink; a negyedik nagyobb egysége a versnek a 67. sorral kezdődik, és az utolsó, a 88. sorral zárul: a vízió után itt a táj nyújtotta látványba vezeti vissza olvasóját a költő.

Amikor Jovan Jovanović Zmaj 1855-ben, tíz évvel *A csárda romjainak* a megszületése után *Razorena čarda* címmel lefordítja a verset, természetesen nem változtat ezen a szerkezeten. A fordítás ugyan három sorral hosszabb az eredetinél, de ez a háromsoros többlet mondhatni egyenletesen oszlik meg az egyes részek között: az első egység a fordításban a 18. sorral zárul, a második egységet a 19–50., a harmadikat az 51–69., a negyediket a 70–91. sorokkal azonosíthatjuk.

A fordítás – számomra úgy tűnik – nagyon szép mása az eredetinek. Amennyire megítélhetem, Zmaj átérezte, és ihletetten, hitelesen ültette át szerbre a Petőfi megfogalmazta gondolatokat. A gondolati hűség mellett a költői eszközök dolgában is – az adott lehetőségek és kényszerűségek között is – törekedett minél hívebben követni az eredeti szöveget. Első olvasásra nekem úgy tetszett, hogy Petőfi verse szóról szóra áll előttem szerbül.

Pedig Zmaj fordítása nem szó szerinti fordítás, természetesen – és ennek csak egyik (apró) jele, hogy a vers nála valamivel hosszabb –: lexikális és szerkezeti eltérések („másságok”) is lépten-nyomon fölismerhetők. Az eredeti 11–12. sora, amely az eredetiben:

*Itt szeretnék élni a puszták közepin,
Mint Arábiában a szabad beduin*

a fordításban így hangzik:

*na pustama ovde kad bih boravio,
slobodi bi mojoj – tako mi se čini –
zavideli sami srećni Beduini.*

Az eredetivel vetekedik például a 27–30. sorok fordítása:

*Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle? Al' otkud zidovi ovi od kamena,
Holott kőtermésnek nyoma sincs körül. kad okolo nigde ne diže se stena?
Itt régente falu avvagy város állott . . . Od zamande j' ovde varošica bila . . .*

A *žalostiva straža* kog *žalosnog groba*, azaz a 36. verssor „egyeztetését” pedig csak úgy végezhetjük el, ha – szükségszerűen, hiszen műfordításról van szó – egészen tágan értelmezzük az ekvivalenciát:

*A templom maradt meg – de ez is betegen –
Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen.*

Ennek ellenére: szükségesnek, találónak és fontosnak érezzük ezt a sort is.

A 41–42. sorok a fordításban erőtlenebbeknek tűnnek, mint az eredetiben:

*Az isten házából csárda!... és miért ne? šta, iz crkve čarda?!... Jeste, a što ne bi?!
Ott léleknék: testnek szolgált itt enyhére. Tamo ti se duša, ovde telo sladi.*

De csak addig, amíg a *sladi* igealakban nem véljük fölismerni a *sladiti* 'élvez valamit/valamiben' (vö. SHM, 3:110, *sladiti*) mellett a hasonló alakú és hangzású *hladiti se* 'hűsöl' (vö. SHM, 2:441) ragozási sorából is az ideillő alakot. Így viszont már lexikálisan is sokkal közelebb kerül egymáshoz a magyar és a szerb nyelvű megfogalmazás.

A legtöbbször azonban mégis a harmadik verssegységben szakad el az eredetitől Zmaj, azokban a sorokban, amelyeket Petőfi ekképp vezet be:

*Csárda, eldőlt csárda, még mikor te benned
Útasok vigadtak, útasok pihentek!
Fölépít téged újra képzeletem.*

Ezek az „útasok” és mellettük a csárdabeliek – mert róluk is érdemes szót ejteni –: *egy vándorlólegény, egy pár szegénylegény, egy üveges zsidó, egy drótosztót* („s több ilyen borozó”), azután a *szép csaplárné és egy hamis deák és végül a vén csaplár*. Így Petőfinél. Zmaj viszont a maga csárdáját nem egészen így népesíti be. A vándorlólegény még föltűnik nála is (vö. SHM, 3:564, *vandrovac, vandrokaš*), az üveges zsidó helyett viszont már két zsidó kereskedőt (*dva židska trgovca*, 56. sor) találunk a szerb szövegben, és három öreg cigány is kerül a kemence mellé (57. sor). Továbbá ott ül az asztalnál „két bős szegénylegény” (*dva besna bečara*, 58–59. sor; nem *egy pár*, mint Petőfinél, mert az kettőnél több is lehetne), és végül viszontláthatjuk a sarokban a drótosztót is (60. sor). A *szép csaplárnéból mlada krčmarica krasna* (61. sor) lesz a fordítás során, a *hamis deákból vraški (neki) đak* (62., 68. sor), a *vén csaplár pedig stari gazda, starac* (65. és 66. sorok).

Haloványabbak eredetijüknél a fordításszöveg 66–69. sorai, amelyeknek az eredetiben a 62–66. sorok felelnek meg. Különbség mutatkozik abban is, hogy a csaplár nem a *kazal végén* álmodik *nyugottan*, hanem az istállóban, részegen (66. és 67. sor). Mégis legfőképpen az igék vonatkozásában kell látnunk az érdemi különbséget: az *álmodik*nak (62. sor) a jellegtelebber *spava* van megfeleltetve (66. sor a fordításban), a *boroztaktól* (65. sor) is halványabb az „ittak” (68. sor) (talán jobban hangzik, ha az „iddogáltak” igére gondolunk vele kapcsolatban), a *porladoznak* (66. sor) helyettesítője pedig a *ne žedne više* szókapcsolat (69. sor) kellene hogy legyen. Az is valamiképpen, mert beleillik a milióbe, a kontextusba, csakhogy erőtlenebb, mint az enyészetet érzékletesebben megjelenítő *porladoznak* szó, amelyet Petőfi használt.

A 67. sorral – a fordításnak ez a 70. sora – újabb, a befejező szövegegység kezdődik. Rövid, alig több mint kétsoros összekötő rész után, amely a múltból, a valaha-volt csárdában a valaha-volt időt-múlatók közül a jelenbe, a romok közé helyezi át újból a versidőt, azzal, hogy az épület elenyészését – újból a megiszemélyesítés eszközához nyúlva – folyamatában érzékelteti:

*A csárda is vénült, vénült és roskadott,
Leüté fejéről a szél a kalapot,
A fődelet . . .*

És ha az élők holttá váltak, elporladtak, azaz leszáltak az anyagba, miként majd József Attila fogja mondani egy évszázaddal később, ugyanakkor viszont az anyag megelevenedik, a romok élővé válnak a költő szeme előtt: a Nagyúr előtt esdekelve álló szolga képével olvasztja őket össze Petőfi egy hasonlatban:

. . . ekkép áll hajadon fővel *Ka' u strahu nekom gologlava, stoji,*
Mintha urával beszélne, az idővel, *ka' da se vremena, tiranina boji,*
S kérné alázattal, hogy kissé kimélje; *i lepo ga moli da je štedi staru,*
Hanem sikertelen esdeklő beszédje . . . *al' zaludu molba takom gospodaru . . .*

Érdeemes megfigyelni, hogy a megszemélyesítést és a hasonlatot milyen találóan adja vissza a fordító: nem a lexikális megfeleltetésre ügyel elsősorban, hanem arra, hogy a költői tartalmat, a költői képet híven közvetítse. Az eredetiben nincs szó *félelemről* és *zsarnokról* sem, akitől félnek. Az *öreg* szót is (ott) hiába keresnénk. Az eredetiben olvasható *alázattal, kissé, esdeklő beszéd* szegmentumokat viszont a fordításban nem találjuk meg, ha csak a szavakat nézzük. Az *alázattal* kérnének lexikálisan megfeleltethető *lepo ga moli*, a *kissé kiméljenek* a *da je štedi*, az *esdeklő beszédnek* a *molba* nem teljes értékű, gyöngébb tónusú ekvivalensei. A tartalmi hűség azonban a jó fordító számára – és Zmaj ilyen – követelmény, kényszerítő erő, ezért néhol egy kiegészítő elemmel, a meglévők mellett más, újabb (determinánssal, illetve értelmezővel), másutt pl. egy jelentésében gazdagabb, súlyosabb szóekvivalenssel állítja helyre az egyensúlyt a fordítás és az eredeti versrészlet között. Ilyen célt szolgálnak, példának okáért, a főtebb említett *félelem, zsarnok, öreg* szavak, ami oda vezet, hogy a gondolatilag fontos szemantikai jegyeknek esetenként más-más szavak lesznek a hordozói. Magának a hasonlatnak a jellege is megváltozik: az eredetiben erősbödő tendenciát mutat a 69–72. sorok hangulatisága, a fordításban ugyanakkor a megfelelő sorok kezdettől fogva igen erőteljesek, és ez az intenzív hatás végig a kezdeti szinten marad.

Az eredetihez való nem szó szerinti, mégis teljes értékű hűség – amelynek legerőteljesebb vonásait a csárda népét bemutató részek néhány mozzanatának az összevetésekor figyelhettük meg – a továbbiakban is nem egy esetben megmutatkozik. A vers befejező részében a legszebben talán a kútgém „tetejében” fönn ülő *mogorva sasra* vonatkozó részekben:

Još na truloj soji tanak dermac stoji –
na vrh nje je gradan sur orao pao.
U okolu celom tu j' najviše mesto,
zato se orao tu odmara često;
tu na vrhu čuči – u nekoj žalosti,
baš ko da premišlja o vremenitosti.

A fönn ül és merően maga elé bámul mondatok a fordításban egyetlen mondattá sűrűsödnek. Különösen szembetűnő a *merően maga elé bámul* mondatnak az átalakulása, amelyet 'az elmúlás fölött érzett szomorúság', a 'gyászolás' jegyek-

kel az eredetiben egy hasonlító mellékmondat egészít ki: a *mintha gondolkodnék a mulandóságról* verssor ez. A fordításban viszont ezek a jegyek már az *ülnek* megfeleltethető *čuči* állítmánynak a határozói bővítményében benne vannak, s a *baš ko da premišlja o vremenitosti* „csak” nyomatékosítja őket.

Érdekes fordítói megoldásnak tartom, hogy a vers utolsó sorában a *délibáb* megmarad *delibabnak*, minegy kultúrszóként. (És nemcsak itt, de a *János vitéz* fordításában is, az V. részben: *Sede pored torbe, uze hleba malo / I komad slanine što mu je ostalo; / I nebo i sunce veselo su gl'ali, / I delibab sjajni na taj ručak mali*. L. Jovan Jovanović Zmaj, *Prepevi*: 93.) A *puzta* is több esetben *pusta* a fordításban is (10., 13. sor) és a *haszna ne vesszen* szókapcsolat (39. sor) *haszna* szava is megjelenik az átköltésben: *iz svačega ljudi hasne traže sebi* (39. sor). Lehet, hogy amikor a fordítás készült, szűk másfél századdal ezelőtt, ezek a szavak nem is tűntek olybá idegeneknek a fordítást olvasó versolvasók előtt. Ahogyan – talán – pl. a *čarda*, *varoš(ica)*, *bečar*, *gazda* szavak (a két utóbbit, illetve magyar megfelelőiket Petőfi eredetije nem is tartalmazza) sem hatottak egészen szokatlanoknak a szerb szövegben sem.

IRODALOM

- Petőfi Sándor összes költeményei*. Sajtó alá rendezte Endrei Zalán. Budapest: Eislér G. Kiadása, é. n.
- Petőfi Sándor: Izabrane pesme*. Novi Sad: Budućnost, 1946
- Jovan Jovanović Zmaj: *Prepevi*. Novi Sad: Matica srpska, 1969. *Odabrana dela Jovana Jovanovića Zmaja*. (Szerkesztette: Mladen Leskovac) VII. kötet.
- Szerbhorvát–magyar szótár 1–3*. (Főszerkesztő: Kovács Kálmán) Újvidék: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika, 1968–1975. [A szövegben rövidítve: SHM]